

קֹּצֵק

נוטל אתה את קולמוס המחשבה וטובלו בדיו הדעת ברצותך להעלות עלי גליון ארבע אותיות בלבד. "ק ו צ ק". ומיד חש אתה בכמין אותו מבט קוצקאי שתלוי בין שמים וארץ ומרחף בחללו של עולם כשהוא ניתן בך במלוא יקידתו ואינו צריך לומר דבר מעבר לכך. המבט אומר הכל. "קוצק"? עליה תכתוב? את קוצק שגדולים וטובים ממך בהרבה נשרפו מאש להבתה עוד בעמדם מרחק של ת"ק פרסה הימנה, תבוא ותיצוק אלי אותיות, פשוטות, חומריות? בקושי בקושי יכולות אותיות של אש שחורה לשקף אי מה מאותה אגדת פלאים שקוצק שמה. שיותר משתספרנה בכתבם, תספרנה אותיות השלהבת במראן. ומי הוא זה ואיזה הוא אשר יבוא אל הקודש פנימה? לב מי ינשא לחשוב כי הגיע לכדי הצצה, לכל הפחות, אל לבו של חסיד קוצקאי מן השורה, שלא לדבר על השרף הקדוש והנורא, עיר וקדיש מן שמיא נחית!?

קוצק!

מי אינו יודע? והלא אפילו קלי קלים ויושבי קרנות שבמחננו נרתעים עד עצם היום הזה לשמה של קוצק. תמיד יזכירוה באמירה מלוות הינף יד או נעימת התפעלות של משהו כזה, לעילא ולעילא, מעל ומעבר, משהו שנמצא מעבר לשמי שמים. משמע אם כן, שעד היום מוטל מוראה של קוצק על הבריות. אם באלו אמרו, ביראים ושלמים על אחת כמה וכמה.

ואם כן, שמא לא נכתוב על קוצק? והלא עוד עלולים הם האנשים לטעות ולומר כי אין קוצק אלא משהו כזה, לעילא ולעילא, מעל ומעבר, משהו שנמצא מעבר לשמי שמים, מעבר להשגה, שלא מעלמא הדין ואין לנו עמו ולא כלום!?

ולא היא. עד היום מרחפת נשמת חייה של קוצק בחלל עולמנו הרוחני ונותנת את אותותיה. עד לדורנו אני בוערים גיצים ושביבים מהאש הגדולה. עד כעת פועמים בקרבנו ערכי קודש שלובנו באש ובדם בכבשונה של קוצק ועברו מדור לדור בגור ובכל ממשיכות דרכה של קוצק.

חובה עלינו לכתוב, ובה בעת לשמוע את בת הקול הקוצקאית המהדהדת ואומרת: "של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא!"

*

מאה וחמשים שנה חלפו מאז עלתה נשמתו של הלפיד הקדוש בסערה השמימה, ועדיין להבתו יוקדת, מחממת ומאירה ושורפת. מאה וחמשים שנה שבהם ניכרת טביעת אצבעותיה של קוצק ומי שבא בעקבותיה בכל פינה וזווית בחיי היהדות שומרת התורה והמצוות מאז ועד הנה. למרבה האירוניה, דווקא קוצק שמתנגדיה ניסו להעמידה בקרן זווית ככת שולית וצדדית – אחרי שניסו לעשות כן לפשיסחא קודמתה ולא עלתה בידם – הפכה לכח המרכזי, התוסס, הפעיל והלוחם מלחמות ה' מבית ומחוץ לאורך כל הדרך. בפולין שלפני מלחמת העולם הראשונה – כשהשכלה וגרורותיה נגסו בכל פה בנוער החסידי של אוקראינה ורוסיה ורק בפולין נבלמו ולא החריבו הכל. בפולין שבין שני מלחמות העולם – כאשר התמוטטו מוסדי תבל וקהילות קדושות התנדפו בתמרות עשן המלחמה ופרקו עול. בימי האופל של שנות החורבן ובשנות התחיה והתקומה עמוסות הנסיונות, כאן בארץ ישראל.

שלשה יובלות מאז נפטר הקדוש מקוצק בסערה. יותר מח"י עשורים מאז עלה על כס הנהגה בסערה כפולה ומכופלת והרבה הרבה נכתב, והרבה דיו נשפך וספרים רבים יצאו לאור.

קוצק הסעירה את הלבבות ועדיין מסעירה. לא רק יהודים, גם חוקרים משאינם בני ברית ניסו לעמוד על סודה וכוחה, לשעה ולדורות. וכיון שמהמון המון ירידה לשיתין שבנפש מורכב היה עולמה של קוצק מצאו להם חוקרים שונים ומשונים בקעה להתגדר בה, כביכול. עולמה של קוצק סיפק כר נרחב לפרשנויות שמעבר לעובדות.

כיצד נוצר מצב זה?

פשוט מאד. בקוצק ואחר כך בגור, וגם אצל שאר חצרות ההמשך, קוצק, פילוב, סוקולוב, לומאז', סוכטשוב ועוד, לא נפנה איש לעסוק ברישום קורות ובשרטוט תולדות. היה זה משהו מנוגד לכל תפישת עולמן. "ומי שם לבו לדברי בטלה כזו?" – כותב הרבי מסוקולוב זי"ע במכתב תשובה למי ששאל אודות התעניינות צאצאי בית קוצק בייחוסו של השרף – "להביט אל מעשה ביכלאך וקורות הדורות!"

חסידי בית קוצק לדורותיהם לא רשמו יומנים ולא העלו זכרונות על הכתב. שלא כמו בחסידויות האוקראיניות והליטאיות שם נותרו פנקסי "כתבים" למכביר, לא נשאר ולו פנקס אחד כזה מכל בית קוצק. התולדות, הקורות וגם דברי התורה עברו בעיקר כתורה שבעל פה, מסורת מאיש אל איש אצל ממשיכי הדרך ובקרב חסידים. רק בספר "רמתיים צופים" נמצאים מעט ד"ת של הקדוש מקוצק ממקור ראשון. רק סמוך לשלהי קיומה של החסידות בפולין, החלו להתפרסם ליקוטים מרשימות שחסידים העלו עלי כתב, על פי רוב ממסורות שעברו מפה לפה.

לתוך פירצה זו נכנסו רבים. בהם גם יהודים שומרי תורה ומצוות ואפילו חסידים שכתבו על קוצק מזוית ראייה של חוסר הבנה מוחלט במקרה הטוב, ועוינות של התנגדות, כזו המסלפת אפילו את העובדות – במקרה הפחות טוב. הרבה עלילות כזב וסיפורי בדים שהעלילו מתנגדיה של קוצק עוד בחיי חיותו של השרף הקדוש, הפכו והיו ל"עובדות" ו"מוסכמות". שלא לדבר על "שנות ההסתגרות". עשרים שנותיו האחרונות של השרף ובעצם – רובם הגדול של שנות נשיאותו – שבהם הסתגר בחדרו וכמעט לא יצא אל החסידים, שמשו מקור בלתי נדלה לדמיונות של פרשנויות לסופרים ומושכים בעט שניסו בשכלם הקט לחדור כביכול "אל תוך עולמו" של השרף בעוד שאת אפס קצהו של זעירא דמן חבריא לא יכלו להבין. שלא לדבר על כך שהרבה טעויות כרונולוגיות והיסטוריות נשתרבבו ובאו לתוך פרשיות אלו.

על הטוב יזכרו סופרה הנאמן של היהדות החרדית, מייסדו ועורכו הראשון של 'המודיע', הרה"ח ר' לייבל לוין ז"ל שהאיר בחיבורו הנודע 'בית קוצק' באור יקרות מדהים את תפארת בית מדרש זה; הרה"ח רבי שלמה וינרב הי"ד, הרה"ח רבי פנחס זעליג גליקסמן הי"ד, הרה"ח רבי אברהם אליהו מוקטובסקי (אליהו כי טוב) ז"ל, שחיבוריהם וספריהם האירו באור יקרות את סיפורה האמיתי של קוצק.

במאמר שלפנינו מגוללת **בקצרה ובראשי פרקים** יריעת חייו של השרף מקוצק כשהיא שזורה ובלולה וכחטיבה אחת עם שיטתו והנהגתו בקודש, סערת נשיאותו ועדתו. עד כמה שיריעה קצרה כזו מאפשרת. **ועדיין לא עלתה בידינו אלא כקוצו של י"ד.**

י.ש.ל.

אש יוקדת בקוצק! / יעקב שלמה לוי

א. מגוריי ועד לובלין

עצי היער של העיירה גוריי התנועעו הנה והנה לקצב הרוח. עלעליהם נקשו קלות אלו באלו והשמיעו קול אוושה רכה. יחד התרוננו כל עצי היער יחד עם פיזוזיהם של עשבי השדה. מבין עפאים נתנו ציפורי הדרור את קולם כאשר בפתע פתאום נבלעה כל זמרת הטבע בקול צלול וחד שעלה מירכתי היער וקרע חללו של עולם. "לבי ובשרי ירננו אל א-ל חי!! לבי, לבי ובשרי ירננו אל א-ל חי - -" זימר הקול בעוז. איש לא היה שם מלבד הילד המזמר, מנדלי. אבל גם אם היו נוכחים שם המונים, לא היה הילד הרך מבחין בהם כלל ועיקר. מה לו אנשים? מה לו עולם? והרי לבו וגם בשרו מרננים כעת אל האלקים שבשמים!!

הרי הוא מפזז ומכרכר ומרקד בכל עוז ואינו מבחין בין ימינו ושמאלו. גם הקריאות הרמות העולות מפאתי היער והולכות ומתקרבות, אינן מנתקות אותו משירתו, שירה העולה מעומק ההכרה והמחשבה. "מ-נ-ד-ל-י - -" קוראים אחריו בני משפחתו. הפעם כבר יודעים הם היכן לחפש. אין זו הפעם הראשונה בה הם מוצאים אותו במצב הזה, כאן.

ילד מיוחד הוא מנדלי. שונה לגמרי מכולם. גם מששת אחיו המוצלחים. כלי המוח והלב שלו גדולים ורחבים. מחשבותיו בילדותו מעמידות בצל את מחשבותיהם של הרבה ממבוגרי גוריי עיר.

ילד מיוחס הוא מנדלי. בן למשפחת הלפרין הרוממה שיחוסה משתרג ועולה עד לגדולי עולם. אלא שהוא אין לו פנאי לכל אלה. מה יתן ומה יוסיף לו ייחוס אם הוא עצמו לא יעשה את המוטל עליו?!

הרבה יותר מייחוסו, מדבר אל לבו הדר הבריאה המראה במוחש כי יד ה' עשתה זאת. כמו אברהם אבינו בשעתו מביט הוא ומתבונן בבירה הדולקת ומחפש את בעליה. רוצה הוא להכיר מקרוב. והתפעם עליו נפשו מעומק ההכרה של כח הבורא בבריאה, יוצא הוא בריקוד ובשירה, רגליו מוליכות אותו לעיתים אל החורשות שמחוץ לעיר ולפעמים אפילו מוצאים אותו ממתבוסס או משוקע בבוע ושירתו בוקעת מקרבו בכל עוז: "לבי, לבי ובשרי ירננו אל א-ל חי" - -

ואכן, לא רק בשירת הלב חפץ הוא כי אם גם בשירת הבשר, הגוף החומרי, שישתעבד במלואו אל א-ל חי.

*

צומח הוא מנדלי וגדל. שיעור קומתו הרוחנית מתפתח בקצב מהיר הרבה יותר. ספון רובה של יממה בלימוד מעמיק של גמרא ותוס' וספרי מהר"ל. חותר לאמת בכל כחו בלימודיו כמו בכל דבר אחר עד ששמו הולך לפניו "העילוי מגוריי" קוראים לו הבריות.

אנשי העיר אינם יודעים איך להתייחס אליו. לאמיתו של דבר אין הוא אלא דורש ומבקש, מחפש את האמת ורוצה בה ללא פשרות. הוא לא מוכן להסתפק בפחות מהמקסימום שהוא יכול לדרוש מעצמו. וכיון שלמקסימום אין גבול – גם לדרישות שלו מעצמו אין גבול. הוא מעמיד את עצמו שוב ושוב במבחנה של האמת הצרופה ובוחר את עצמו בשבעים עיניים. לא פלא אם כן שחלק מבני העיירה רואים בו 'מוזר'. במקום של קטנות המוחין ושל הסתפקות במועט רוחנית, כל

מי שמתעלה ונוסק מעלה הרי הוא שונה. אין גם תימה בכך שאחרים רואים בו קדוש. הוא באמת כזה, עולה ומתעלה. כולו קודש.

די מתבודד הוא העילוי הצעיר. לא מפני שדוגל הוא בכך, פשוט אין לו עם מי לדבר. סביבתו הקרובה נמצאת הרחק הרחק ממנו. יכול הוא להביט בהם מלעילא, כממעוף הציפור, אלא שאין לו זמן לכך ולא ענין בכך. טרוד הוא יתר על המידה בהסתכלות אל תוך עצמו מכדי שיוכל להרשות לעצמו להציץ אל קרביהם של האחרים. רק כאשר באה ומתייצבת לפניו עוולה כלשהי שוב אין הוא שותק והריהו יכול לומר לבעל העוולה את האמת הפשוטה כמות שהיא על מעלליו. גם אם הלה סבור על עצמו גדולות ונצורות. אין פלא איפוא שישנם בעיירתו כאלו המתרחקים הימנו כמפני אש.

כמפני אש. אש קודש. אש ששורפת את קוצי הנשמה. אש שמלבנת ומטהרת. נפשו שואפת לגדולות ולכל מלמדי גוריי אין בכדי לספק את מאווי נפשו השוקקה. יוצא הוא אל העיר זאמושץ. אל ישיבתו של הגאון האדיר רבי יוסף הוכגלרנטר, מגדולי גאוני דורו ובעל מחבר הספר "משנת חכמים". שם מוצא העילוי הצעיר קצת מרגוע לשאיפותיו בלימוד התורה. הוא שואב הימנו מלוא חפניים של עמקות וגאונות.

אחות לו בזאמושץ ובאופן רשמי הרי הוא שוהה אצלה. אלא שאין זאת אלא להלכה ולא למעשה. אין הוא מש כמעט מכתלי בית המדרש. גם את רשימת ה"ימים", המשפחות שאצלן יכול הוא לסעוד את לבו, אין הוא רואה כלל ועיקר. די לו בפת חריבה שמישהו מביא לו דבר יום ביומו ובמים שאינם חסרים בכדים שבבית המדרש.

אבל נפשו אינה יודעת שבעה. הוא רחוק מהעולם והבליו כרחוק מזרח ממערב. הוא שקוע בכל הווייתו בלימוד גמרא מעמיק, ש"ס ופוסקים. ובד בבד גם בלימוד ספרי מחשבה, ספרי מהר"ל בעיקר, והוא דורש ומבקש, שואף ליותר. אינו מסתפק במה שיש. ומה שאומרים עליו ואיך שמסתכלים עליו – אין כל זה מענינו כלל ועיקר.

את עקרונות החלמיש הללו, הדרישה העצמית הבלתי פוסקת, ההשתקעות בלימוד התורה, החשיבה העמוקה והריחוק מן הכיעור ומן הדומה לו, כמו את אי ההתייחסות לדעת הקהל – עתיד הוא העילוי מגוריי להנחיל בעתיד לאלפים ולרבבות שיעבירו את המורשת לדורות הבאים.

*

זה כמה שנים שהחסידות החלה להכות שרשים בפולין המרכזית. הרה"ק רבי יעקב יצחק זי"ע "החוזה", עבר מלנצהוט וקבע משכנו בלובלין. מכאן החל מעיינו לפכות על פני הארץ ולשלח יובלים וערוצים אל פולין כולה.

הרבה חומות של התנגדות היה על החסידות בפולין לנתץ. זו הגיעה משני כיוונים שונים ומנוגדים: התושבים החרדיים המתנגדים שחששו מכל שינוי, כמו ברוסיה אוקראינה וליטא כמה עשרות שנים קודם לכן, וחוגי המשכילים, המתבוללים ושאר פורקי העול שהציפו בעיקר את וורשה. אבל אלו כאלו לא יכלו לחצרו של החוזה מלובלין שהשפעתו הלכה וגברה עד שפשטה על פני פולין כולה, לצד חצרו של המגיד הקדוש מקוֹזֶנִץ זי"ע. כל בחור וטוב נמשך אל חצר הקודש בלובלין להנות מאורו של פאר הדור והדרו. בסביבתו הקרובה של הרבי מלובלין התגבשה לה חבורה עידית של גדולי עולם שהיו תלמידיו וסביב סביב להם אלפים ורבבות של חסידים.

זה כמה, כמה נפשו של העילוי מגוריי להתעלות ולדבקות. רואה הוא מרחוק את השלהבת הלוהטת בלובלין וכוספת נפשו שמה. אלא שאין הוא ממהר לעשות מעשה. כמו כל דבר בחייו דורשת גם החלטה זו יישוב הדעת מרובה ובחינה מדוקדקת מכל צד. אמנם, כשהחסיד הזקן שנשלח על ידי ה"חזזה" להביא אליו את הצעיר העילוי פוגש אותו סוף סוף ומוסר לו כי: "הרבי מלובלין דורש כי תבוא אליו", שוב אין הוא מהסס. נוטל תרמילו ויוצא ללובלין לתדהמתו של אביו רבי לייביש, שמביע באזניו בתוקף את התנגדותו. אבל מנדלי אינו נסוג. "בתורה כתוב" – אומר הוא לאביו – "בראשונה, זה א-לי ואנוהו, ורק אחר כך אלקי אבי וארוממנהו"...

והוא נוסע לובלינה.

צועד – נוסע הוא בתוך האלפים המשחרים לפתחו של הרבי. מגיע ללובלין ובכניסתו העירה קונה אולר בשוק העירוני. ניצב בתוך ההמונים המייחלים לשחר פניו של הרבי מבלי שמישהו יציג אותו או יספר כי הוא זה שאחריו שלח ה"חזזה". וכשעומד העילוי הלוהט והיוקד מול צדיק הדור ומושיט ידו לשלום, שואל אותו הרבי: "וכי בשביל לקנות אולר באת ללובלין?"

רואה הוא מנדלי את ששמע זה מכבר על עיניו הצופיות של החזזה שהמה משוטטות בכל הארץ. אלא שהוא, לא לשם כך בא הנה. לשם התעלות אין סופית עשה את כל הדרך לכאן. ואת האמת שבלבבו אינו מסתיר אף לרגע, אף לא בפני צדיק הדור. אינו מוכן לחיות עם סטיה – ולו הקלה ביותר – מן האמת.

"רבי!" – אומר הוא בחיל ורעדה – "עם רוח הקודש לא 'תקנו' אותי!" והוא נשאר ומוזמן אחר כבוד להשתתף במניינו של הרבי, לתדהמת כל הותיקים שאינם עומדים על סודו של חסיד חדש זה.

באותה העת- חילוקי דעות יש בין חוקרי התולדות אם קודם נסיעתו לובלינה או אחריה- בא בברית נישואין עם הרבנית הצדקנית מרת גליקל ע"ה בתו של רבי אייזיק ניי מטומשוב. שם, בטומשוב, עבר להתגורר.

ב. מלובלין לפשיסחא

סער גדול מתחולל בים החסידות של לובלין. כמין זרם עצמאי, נחל שוצף הזורם בתוך האוקיינוס ואינו מתערב בו בכמלא טיפה הולך ונוצר בתוככי מעגל התלמידים הקרוב של הרבי מלובלין. תלמידו האהוב רבי יעקב יצחק ז"ע "היהודי הקדוש" מפשיסחא סולל לעצמו דרך פרטית ונבדלת. סביבו מתלכדים רבים וטובים. בני עלייה שמשכמם ומעלה.

מי יכול בכלל לבוא ולתאר מה היה בין לובלין לפשיסחא? אין לנו אלא דברי רבינו אדמו"ר השפת אמת ז"ע, כפי שקבלם מזקנו ורבו, רבינו אדמו"ר החידושי הר"מ ז"ע: "ושמעתי ממנו" – הוא כותב – "כי בזה היו מחולקין גם רבותינו נ"ע כי מהם רצו שיהי' מעט חסידים ויהיו קדושי עליונים. ומהם רצו להיות מתפשט החסידות בין רוב עם, אף שיהיו פחותים במדריגה".

בלובלין פתוחים השערים להמונים. גם לכאלו שלא באו אל הרבי אלא לשם חלב פרה שנתמעט וביצי תרנגולת שהלכו הלך וחסור. בלובלין מלאת החסד והרחמים נותנים מקום לכל יציר נוצר. מקרבים כל יהודי ומדליקים בלבו שלהבת, גחלת, לפעמים רק ניצוץ. משהו. לכל הפחות. כאן הוא מקומו של הכלל. וכלל ישראל תמיד טוב הוא.

בפשיסחא לא מתכחשים לכך, חלילה. היהודי הקדוש רואה עצמו עד ליומו האחרון כתלמידו הנאמן של החוזה ומגיע אליו "נסיעות" על אף התנכלויותיהם של בעלי מחלוקות. אבל בפשיסחא מחפשים פינה מתאימה לקדושים אשר בארץ המה. מקום של התעלות והיטהרות ללא גבול. "שיהיו מעט חסידים ויהיו קדושי עליונים." אין היהודי הקדוש רואה את עדתו אלא כחבורה בתוך העדה הגדולה של הרבי מלובלין. עדה נבחרת. מיוחדת. כאן הוא מקומו של הפרט. הפרט שהוא חלק מן הכלל אבל אינו נבלע בתוכו.

כאן דורשים מחשבה ובורחים משטחיות. כאן לא מקבלים כל אחד. כלל ישראל שייך ללובלין והרבה הרבה המתדפקים על שעריה של פשיסחא נשלחים לשם, אל הרבי הגדול. בכדי להספח לחבורת פשיסחא יש צורך לעבור מבחני קבלה קשים. רק אלו שהשליכו עולם והבליו מאחורי גוים יכולים לעמוד כאן בשער ולנסות להתקבל. הלמדנים החריפים הבזים לכל דבר שבגשמיות ואין להם בעולמם אלא תביעה עצמית בלתי פוסקת להתקדמות רוחנית מירבית – מקומם של אלו בפשיסחא.

ומנדלי, העילוי מגוריי נמשך כמובן כבבלי קסם לפשיסחא.

*

השנים בסתר כנפיו של היהודי הקדוש הרי הם שנותיו היפות של רבי מנדלי. כאן מעפיל הוא לפסגות ללא מעצורים. סגור בעולמו. משהו שואל אותו: עד היכן רוצה אתה להגיע? כלום לבעש"ט חפץ אתה להידמות?"

ורבי מנדלי משיבו קצרות: "ומה, וכי השביע הבעש"ט קודם פטירתו לבל יהין מאן דהו להגיע למדרגתו?"

רוב ימיו הרי הוא בפשיסחא, רק לעיתים פוקד הוא את ביתו הדל שבטומשוב. האביונות קורעת לב. באין לחם לאכול מוכרת זוגתו בהוראתו את כל כלי הבית, אין שולחן ואין כסא. הקור חודר לעצמות והרטיבות חוגגת. אבל הצדקנית אינה מפריעתה מעבודת הקודש. כמה וכמה ילדים נולדים לו וכולם מתים בקטנותם, מלבד הבכור, רבי דוד. הרבנית מקבלת את הדין באהבה. רבי מנדלי לא ישכח זאת לעולם. לימים, כשתסתלק והיא כבר הרבנית מקוצק, יעמוד אצל מיטתה כתריסר שעות ללא נוע והוא חיזור כסיד. כשישאלו בנו הרה"ק רבי דוד על סדרי ההלויה ישיבנו: "אמך היתה צדקנית!" ולכשיורד ארונה אלי קבר יתכופף השרף, ושתי דמעות גדולות יזלו מעיניו הישר אל הקבר הפתוח - - -

*

שמח הוא היהודי הקדוש בתלמידו זה אף כי אינו מפנקו. כאשר שואלו פעם רבו החוזה מלובלין אם יש אצלו אברכים טובים משיב הוא כי "מנדלי מטומשוב רוצה להיות טוב" שמח הקדוש מטומשוב, פה מצא את שאהבה נפשו. מי יתן והיה כך כל הימים. אלא שההשגחה העליונה רוצה אחרת - - -

ג. ארי שבחבורת הרבי ר' בונים

בשיא יפעת פריחתו נגדע הארז אשר בלבנון. היהודי הקדוש מפשיסחא, שמול כל גלי ההתנגדות ששצפו מולו ומול עדתו וביקשו לבלעם חיים עלה ונתעלה וגם הוקף גלי הערצה של המוני המונים – נקטף באבו והוא צעיר לימים. בפתע פתאום קורה הדבר. איש אינו מתכוון לכך.

העדה מוכית בהלם ובמבוכה. לאן יפנו? חלק מכתירים עליהם את בנו בכורו של היהודי הקדוש, הרה"ק רבי ירחמיאל מפשיסחא זי"ע, חלק גדול נוהה אחרי הרה"ק רבי שמחה בונם, יד ימינו של הרבי (שהיה מבוגר מתלמידו זה אך במעט ממשי, פחות משנה!). רבי מנדיל אינו נחפז לשום מקום, בוחן את עצמו ואת דרכיו ועתידו כמו תמיד. נושא צרור ויוצא אל קוֹז'ניץ, שם מנהל את עדתו המגיד הקדוש.

מתבודד הוא רבי מנדל בשלו ומתעטף בכאבו על אבדן רבו. נוהג כמנהגו ואינו מתפעל מכלום. אינו משנה מסדר יומו ועבודת קדשו. בעליית הגג של בית המדרש קובע הוא מקום משכנו. כמו תמיד אין לתנאים, ליתר דיוק – לחוסר התנאים – כל השפעה עליו. בעלייה האפלולית והטחובה מתעסק הוא בשלו. איש אינו מייחס אליו כל תשומת לב מיוחדת לשמחתו ולרווחתו. עם הפרוסות היבשות, אחת ליום או ליומיים והמים שנמצאים בשפע, הוא מסתדר.

מאריך הוא בתפלה עד שעה מאוחרת. קורה פעם והמגיד מקוֹז'ניץ כבר עורך את שולחנו והאברך היוקד עוד מעוטף בטליתו ומשוקע בתפילתו בעליית הגג. מקורבי המגיד אינם רואים בעין יפה את התנהגותו של הצעיר שמעדיף את תפלתו על ההשתתפות בשולחנו של המגיד הקדוש. אבל המגיד מהסה את תלונתם. תוך כדי הסעודה מעיר הוא כי "יש להשאיר אוכל עבור מנדיל השחור, הוא מתפלל יפה..."

ופתאום משתנה היחס. אחרי אמירה כזאת מביטים הכל אחריו בהערצה ועוקבים בהתפעלות אחרי כל צעד ושעל שלו. הדבר האחרון לו ציפה בקוֹז'ניץ הוא כבוד. לא לשם כך בא לכאן. חשב דווקא להתבודד מעין רואה. העיניים המעריצות גורמות לו לשאת שוב צרורו על שכמו ולצאת לתור לו מקום מנוחה, שם יוכל להתבודד כאוות נפשו.

יוצא הוא לשידלובצא. בבית מדרשו של הרה"ק רבי לייבוש גם יש עליית גג טחובה ואפלולית. הכל שומם ודומם. רבי לייבוש אינו מוקף חסידים ומעריצים. שקוע בעולמו ואינו מתעניין כלל בנעשה סביבו. כאן טוב לו לרבי מנדל. יכול הוא להתרכז בעבודת קדשו ולהתעמק באשר לעתידו ללא הפרעות. התנאים הגשמיים בעליית הגג השידלובצאית – נוראים ואיומים. החורף הפולני מכה ללא רחם. העלייה קפואה ורטובה והמים הופכים לקרח המצפה את הכתלים. "הוצאתי ידי והנחתיה על הקיר ומיד נדבקה לשם" – סיפר לימים לתלמידו, אדמו"ר רבינו חנוך מאלכסנדר זי"ע – "שהסרתי אותה היתה זבה דם. הגעתי לאפיסת הכוחות, רק בזכות יהודי אחד ומשה אנקרמן שמו שהביא לי אוכל, החזקתי מעמד י"ב שבועות..."

"לא ידעתי לאן ללכת הלאה. עד שנזכרתי במה שאמר הרבי (רבי בונם מפשיסחא) כי יראת שמים אינה "פושקעלע" (-קופסא) וכי היראת שמים של היהודי הקדוש נשארה אצלו. מיד חזרתי לפשיסחא ודבקתי בו..."

ורבי מנדל נעשה לארי שבחבורת פשיסחא של הרבי ר' בונם. כאן כבר לא הצטנע בדל"ת אמותיו אלא החלו מעיינותיו לפרוץ חוצה.

*

עדתו של הרבי ר' בונם את הלכה וגדלה מיום ליום. היו שם המיטב שבחבורה המצומצמת של היהודי הקדוש. היו שם רבים מחסידי החוזה מלובלין שהגיעו לפשיסחא אחרי פטירתו (ט' באב תקע"ה, קרוב לשנה אחרי היהודי הקדוש) היו שם גם רבים חדשים שנצטרפו ובאו מאוחר יותר, כמו אדמו"ר רבינו יצחק מאיר זי"ע החידושי הר"מ, מחסידי הרבי מקוֹז'ניץ שדבק גם הוא באש הלוהטת של פשיסחא, רבי יעקב ארי' מראדזמין, רבי יצחק מז'אריק שנתפרסם לימים ע"ש

עירו וורקא, רבי פייבל מגריצא – אבי שושלת אלכסנדר, ועוד רבים. רבי מנדלי מטומשוב היה בבחינת בחיר התלמידים, ארי שבאריות, מלך שבשבים.

כעת פרחו שיטתו של מייסד הדרך, היהודי הקדוש, ועשתה לה כנפיים. בפשיסחא תבעו ודרשו ללא הרף. עבודת ה' עד כלות, בכל הכוחות והחושים. התרחקות מכיעורו של עולם ודבקות בבורא עולם בעיקר על ידי לימוד התורה שמזכך ומנקה. זוהי הדרך הבטוחה שבה יש הכי פחות סכנה לאונאה עצמית.

בפשיסחא ניקרו גידים. לא עשו הנחות ולא התפשרו על כלום. דרשו את המחשבה בכל דבר. הבעל שם טוב חידש את החסידות כיון שענין עשיית המצוות נעשה "מצות אנשים מלומדה". ענין של הרגל או מסורת ולא קיום המצוה בכל רמ"ח ושס"ה. ואם נעשתה כעת החסידות עצמה ל"מלומדה", ענין שבהרגל? בפשיסחא לחמו בכך. דרשו את המחשבה. השקיעו הרבה הרבה בהכנה למצוה. "הבינה תגדל מן המעשה" – כתב הרבי ר' בונם במכתבו המפורסם – "כי הבינה אור והמעשה רז!" ורבותינו ז"ל לדורותיהם ביארו, כל אחד בשפתו כי הבינה, ההכנה למצוה, גדולה מעצם המצוה בהשפעה שיש לה על האדם. שכן "המעשה רז" פעולת המעשה של המצוה ותוצאותיו בעולמות העליונים – נוראים מאד, אבל נעלמים מעיני כל חי. ולעומת זאת "הבינה – אור", הבינה, ההתבוננות וההכנה הנפשית לקראת המצוה, מאירה בנפשו שלאדם, משאירה עליו רושם לזמן רב, וגם מחברת אותו אל הקדושה הנסתרת, ה"רז" שבמעשה המצוה.

אפס, למרות הדרישה המתמדת להתעלות, פיתו בפשיסחא מעיינות של אהבה בין הרבי ותלמידיו. החבורה היתה מלוכדת כאיש אחד, בטלה ומבוטלת לרבי הקדוש, שמצדו שפע רחמים לתלמידיו וחסידיהם. מדהים היה לראות איך כל האריות שבחבורה, ובפרט ראש וראשון שבהם – רבי מנדלי שעצמאי הוא באפיו ואינו נרתע מפני איש – מתבטל ונמס כמים בפני הרבי בפשיסחא, במידה שאינה פחותה מההכנעה והדבקות שהיתה לו בהיות שניהם תלמידים אצל הרבי הראשון, היהודי הקדוש.

קרוב לשלש עשרה שנים ניהל רבי בונם את עדתו, שבדרך קבע גם סבלה רדיפות והתנגדות וגם סחפה לבבות למכביר. ב"ב באלול שנת תקפ"ז נתעלה הרבי הגדול לשמי רום.

ד. טומשוב – ראשית ביכורי קוצק

שוב עומדת על הפרק שאלת ההנהגה, דור לדור ישבח מעשיך. ימים ולילות הרי גורל חולפים על העדה. בעיקר על הקבוצה הנבחרת של אריות שבחבורה, השרפים, תלמידי הרבי, ובעקבותיהם גם על כל הקהל הקדוש דפשיסחא. יש הנשאים בפשיסחא, מכתירים עליהם לאדמו"ר את הרה"ק רבי אברהם משה ז"ל, בנו של הרבי ר' בונם שנסתלק זה עתה. עליהם נמנים רבי יצחק מוורקא, רבי פייבל מגריצא, רבי יעקב אריה מראדזימין ועוד רבים. אבל החריפים שבחבורה החפצים בשימורה של הדרך שנצרכה בלבבות בגחלי יראה וקדושה אצל היהודי הקדוש והרבי ר' בונם, מתלכדים לחבורה אחרת. במרכז עומדים רבי מנדלי ורבי יצחק מאיר הגאון המפורסם מוורשא. רבי מנדלי עדיין שוהה בפשיסחא ורבי יצחק מאיר שב לוורשא כאשר מכתב מכמה מחבריו הקדושים מזעיק אותו חזרה לפשיסחא.

בפונדק אחד נפגשים שני הקדושים. רבי מנדלי השרף, שהעולם מסתנוור מאורו ואינו יכול להביט בפניו, ורבי יצחק מאיר, העילוי הגאון שכל פולין חרדה לשמו ומעריצה אותו. נפשו

קשורה זה בזה. "הרבה מנסיעותי לפשיסחא היו בכדי לפגוש ולהתרועע עם רבי מנדלי מטומשוב" אומר הרי"מ.

הם שמחים גם יחד בפגישתם המפתיעה. עניין ההנהגה העתידית של העדה המיוממת מחכה להכרעה ומצפה לפתחם. כל האחריות מוטלת לכתפיהם למרות שצעירים הם. השרף מטומשוב בן כארבעים ולגאון הקדוש מוורשא עוד לא מלאו שלשים. מסתודדים הם יחדיו שעות ביער הסמוך לפונדק שבכפר "סאמוט" וכשחוזרים הם אל הפונדק נכנסים הם ומסתגרים בחדר ובנות קול קלושות משיחתם בוקעים חוצה מבעד לדלת הסגורה.

ופתאום נשמע מבפנים קולו של השרף האומר לרעו הקדוש: "סוף סוף נפלה ההנהגה בין שנינו. או אני אליך או אתה אלי!" והרי"מ מכריע: "אני אליר" ומיד יוצא מהחדר כחסיד נכנע ומורה לחסידים להתכונן לתפילת מנחה "כי תיכף יצא הרבי להתפלל!" הפור נפל. חלק מן החסידים הלהוטים ביותר אחרי הרי"מ מנסים לשנות את ההחלטה. הוא משתיק אותם בנחרצות. גם מהנשארים בפשיסחא יש שמנסים להחזיר את הגלגל אחורנית, אבל מול עיניהם הנדהמות של כולם, בתוך החבורה וגם הרחק מחוצה לה, נוטל גאונה של פולין את כל תורתו, קדושתו ומעמדו ומתבטל לחלוטין כחסיד משכבר הימים לפני רבו החדש. בסלקו את אחרוני הספקות ובסחפו אחריו את כל המתלבטים.

פרק חדש נפתח בדברי ימי החסידות. פרק שעתידי להותיר את חותמו בכל פינה וזוית. הרבי הגדול והתלמיד הגדול נוסעים יחדיו לוורשא, שם עורך השרף את הטישען לראשונה. משם חזרו לעיר מגוריו של הרבי, לטומשוב. אל ביתו אותו לא פקד רבות בשנים האחרונות. חוליה שלישית ומרכזית נטושה בשרשרת הזהב של הדרך הפשיסחאית. גוון חדש עטתה. דרך סלולה נכבשה לפני רבים אך נבחרים, עליה יצעדו כעת למעלה משלשים שנה.

*

טומשוב.

שם מרעיד לבבות. התמצית שבתמצית שבקוצק. ראשית צמיחת העדה הקדושה. אבן פינה ויסוד מוסד לעולמה הקדוש של קוצק. שם נוצקו היסודות, שם נזרעו הזרעים ונבטו השרשים. שם הגיעו החסידים לשיאים לא נודעו. "בטומשוב שומעים את הקולות והברקים ממעמד הר סיני" אומרים היו החסידים. "בטומשוב גם דור דעה" יאמר לימים הרה"ק מסוכטשוב בעל "אבני נזר" זי"ע, חתנו של השרף.

לא הרבה חסידים היו בטומשוב. כמה מאות בקושי. הדרישות הנשגבות וגם הריחוק הגיאוגרפי ממרכז פולין שמרו על ייחודה של עדת טומשוב כחבורה סגורה ומנותקת מכל הסובב. לכאן הגיעו אלו אשר בחלו בכל מנעמי עולם. חסידים שמוכנים היו להפקיר הכל מאחוריהם, שעזבו את בתיהם לתקופות ממושכות והשקיעו את כל כוחות הגוף והנפש ביגיעת התורה ועבודת ה'. יכלו לשבת על מקום אחד בספסל עץ נוקשה וללמוד עשר, שתים עשרה שעות ברציפות מבלי לחוש בכלום. לאוכל ומשקה לא ייחסו שם כל חשיבות. דלות ומחסור שררו בטומשוב – לעשירים נהנתנים לא היה מה לחפש שם – ואיש לא הבחין בכך. ניזונו תמיד מקופה מרכזית אבל כזו שתמיד היתה חסרה. טומשוב היתה נשמה בלי גוף. לעתים אפילו ב"טיש" היה השולחן ריק מכל. רק קולו המייסר והתובע של השרף מילא את כל החלל, כמו תמיד. חודר לכל העצמות וממלא את כל ההוויה. אינו מותר מקום לרעב גשמי. "לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'" – כזו היתה טומשוב.

"כשבאתי לראשונה לטומשוב" – סיפר אדמו"ר רבינו הרי"ם מגור – "מצאתי שם שלש מאות אברכים צעירים, מופשטים לגמרי מענייני העולם. עמלים במסירות נפש בתורה ועבודה. סבור הייתי כי יגיעו לדרגת הבעש"ט. אבל כנראה הזיקה להם ההתנגדות..." אבל גם אם לא הגיעו לדרגת הבעש"ט, העפילו אברכי טומשוב מעלה מעלה, עד שמי מרום.

*

אט אט נוצקים האורות אל כלים כלשהם והאש הטומשובית הגדולה לובשת צורה כלשהי של חצר חסידית. מוקם צריף גדול שישמש כבית מדרש. עשרה חסידים ובראשם רבי משה חיים רוטנברג זצ"ל אחיו של אדמו"ר הרי"ם זי"ע, והרה"ק רבי הירש מטומשוב, נאמן ביתו של השרף דואגים לכל ענייני בית המדרש.

גם המשמש בקודש, "פייבל משמש" נזכר הוא לדורות בעומדו יחד עמם. וכבר הספיקו עד לימינו לשכוח כי הגה"ק רבי פייבל היה רבה של העיר ריקי, שב ישב על כסא חותנו, הרב הקודם. ומשנתאלמן נטש את עירו ועשה את בית המדרש בטומשוב למשכנו הקבוע עד שנעשה למשמשו של השרף.

ולכשתמצי לומר, הרי בדמותם של שני שרפים אלו, רבי הירש נאמן הבית ורבי פייבל המשמש שהיו בעצמם גאונים וקדושים מופלגים והפקירו כל תואר וכל משרה למען ה' ולמען עבדו, הרבי, משתקפת דמות בבואה של טומשוב ושל קוצק.

העדה הלכה וגדלה. מאות רבות של בני עליה נמשכו ובאו שמה. אבל אלו לא היו המונים. הם היו הרבה הרבה בודדים. כל אחד עבר טבילת אש משלו בשערי טומשוב. ומי שנכנס בנהר דינור בכניסתו שמה, לא יצא הימנו. חסידי טומשוב ואח"כ קוצק, בזו לעולם ולכל מי שמייצג אותו, אבל יותר מכל בזו לעצמם. תמיד ייסרו עצמם בפולסי דנורא בתוככי חדרי הלב על תוספת שלמות שאפשר היה להם לקנותה ועדיין לא קנוה.

בטומשוב חיפשו אמת. לא התפשרו. אבל העולם אינו מחבב את האמת יתר על המידה. אנשים פחדו מהאמת שלהם. אחרים קינאו בעוצמה הרוחנית וביכולת ההקרבה והרצון שלהם. "כשאינך יכול להתעלות מעל השני" – מרגלא בפומהון של צרי עין לומר – "אין לך אלא לגמד אותו. כך תשאר מעליו..." התחילו איפה כל מיני מקנאים למיניהם להעליל עלילות שוא וכזב על חסידי טומשוב ועל רבם. בפה מלא ניתן לומר כי הללו לא עשו מאומה בכדי למנוע את הבדותות... מעולם לא עניין אותם מה אומרים עליהם. עסוקים היו בעצמם יתר על המידה מכדי שזמנם יאפשר להם התייחסות לעלילותיהם של אחרים.

הם הלכו ונתרבו ומילאו את כל בתי המדרש בטומשוב עד שנגרמה חלישות הדעת להרה"ק רבי יוסף מיאריטשוב שהתגורר שם. הוא בא בטענה הלכתית של השגת גבול. השרף קיבל את הטענה והחליט לנטוש את טומשוב לאלתר. מה שלא עשו כל החרמות והנידויים וכתבי הפלסתר עשה הפחד מסרך של חשש בהלכה, והחשש מגרימת צער לצדיק.

*

שנים רבות סבל השרף מייסורים נוראים, כאבי פרקים מענים. הוא, כמובן, כמעט ולא התלונן על כך. רק משנתכתר בנזר אדמו"רות התחילו המקורבים לשים אל לבם כי הרבי מתייסר ומתענה. הרופא קבע כי סובל הוא מדלקת פרקים כרונית. תנאי מזג האוויר הקשים, הקור והרטיבות, רק העצימו את הסבל. אבל הוא הלך לדרוש עוד ברופאים.

כאבים אלו הצטרפו אל העניות הנוראית הימנה סבל תדירות. אביונות משוועת של ממש. ומעניין הדבר כי במכתב היחידי שנתפרסם מכתב ידו באים לידי ביטוי כל ייסוריו מאז. זוהי אגרת שנכתבה בשנת תקפ"ח, ועש"ק יתרו (!), לרעו שנעשה לחסידו, אדמו"ר רבינו החידושי הר"מ זי"ע:

"... ביום ו' וארא ערכתי אליו מכתב ותשובתו עוד לא ראיתי. על כן מבוקשי לנחמני במכתבו. גם מכאב הצדדים לא אוכל לשבת על מקום זמן מסויים, וזה לי לצער גדול והדעת נעצרת... כל מר"מ משונאי יצא מלבבי. האמת אגיד ולא אבוש כי יוכל להיות זמנים אשר אין בינינו לשלם על הפאסט (-הדואר). ואלולי זאת לא כחדתי מכתב לזמנים ארוכים..."

רק באותה שעה, כאשר נטש בחפזו את טומשוב, הסכים סוף סוף הקדוש לילך לדרוש ברופאים אחרי שבמשך שנים של סבל וייסורים נוראים לא עשה כן. באותה העת יצא ללבוב לצרכי רפואה. שהה שם כמה שבועות והתאכסן באכסניה. הוא לא קיבל קהל לברכה ולא ערך ביקורי נימוסין ואף לא יצא כמעט את האכסניה. בקרב קהילת לבוב יצאה השמועה כי הרבי מטומשוב, זה שעליו ועל חסידיו מספרים כהנה וכהנה נמצא כאן עמם בעירם. השמועות והעלילות כבר בקרו כאן לפניו. היו אנשים שעברו סמוך לאכסניה והעיפו מבט.

"מיהו צדיק הדור?" – שאל פעם אחד מעוייני טומשוב את השרף.

"אם כשעדיין אינכם יודעים מיהו, שונאים אתם אותו כל כך, מה יהיה כשתדעו?" היתה

התשובה.

אך שנה אחת לערך נמשכה אותה מסכת עילאית שטומשוב שמה, שנת תקפ"ח (הרבי ר' בונם נפטר באלול תקפ"ז). אחריה יצא השרף וסגל חבורתו והחלו נודדים מעיר לעיר, כשחזר מטיפולי הרופאים בלבוב התיישב לתקופה בכפר ניוחא שאצל חעלם העיר. משם לוולדווא, ללסקרב ולערים נוספות. לא מצא מנוח אבל לא רצה לחזור לטומשוב בשום פנים ואופן.

אחד מחסידיו, הגה"ק רבי מתתיהו זצ"ל – והוא אחיו של הגה"ק רבי פייביל המשמש – נתקבל אותה העת כרב בעיר קוצק. שמע שהרבי נודד, מיד כינס בביתו את חסידיו טומשוב שבקוצק. חיפשו יחד ומצאו בית למגורים שאצלו מגרש ריק שאפשר להקים עליו בית מדרש. שלח להודיע לאחיו רבי פייבל. שאל הלה את השרף והוא הסכים מיד. מיהרו והקימו בית מדרש ושיפצו את הבית. אחרי סוכות של שנת תק"צ הגיע השרף בראש שיירה של בני משפחה ומקורבים וקבע דירתו בבית בו התגורר עד עלותו בסערה השמימה.

הפרק העיקרי בחייו נפתח כעת. אך לא רק בחייו הפרטיים. פרק שעתיד להותיר חותמו על

כל העולם היהודי לדורותיו.

ק ו צ ק !

ה. אמת מקוצק תצמח

מי יכול לבוא ולשרטט את קוצק?! אפילו מבחינת רישום כרונולוגי וענייני גרידא, הרי ששלשים ושתיים שנה של שרף קדוש ושל אלפי חסידים, יכולים להכיל סדרה שלמה של כרכים עבי כרס. על אחת כמה וכמה כאשר אנו עוסקים במי שלמעלה מהשגתינו. במושגים שמעבר לעולמינו צר האופקים ומלא הקטנוניות. ברי הדבר כי לא יהיו השורות הבאות כי אם בבואה דבבואה חירותא לניצוצות ההוד שניתזו בקוצק. בראש ובראשונה אל תוך הלב ומשם לכל עבר.

משיצא הרבי מטומשוב וקבע מושבו בקוצק היה זה כצלוחית של פליטון שכיון שמטלטלים אותה מזזית לזזית מיד ריחה נודף, כלשון חז"ל. כאן נקבצו ובאו אלפים רבים של

מבקשי ה' לחסות בסתר כנפיו של השרף. תרמה לכך גם הקירבה הגיאוגרפית למרכז פולין. שוב לא היתה זו חבורה של חסידים ותלמידים אלא עדה ענקית. "בטומשוב" – אמר השרף – "היה כל רצוננו שיהיו לנו מאתיים חסידים ותו לא ושכל אחד מהם יהיה כמו הבעש"ט. שיהיו מסוגלים לחבוש עלה כרוב לראשם ולאזור מתניהם בחגור קש ולצעוק 'לה' הארץ ומלואה'. אבל כאן בקוצק נתרבו החסידים ונשתנו פני הדברים!"

אבל כל נטעה! לקוצק הגיעו המונים, אבל לא המוניים. עם רב ולא המון עם. המיטב שבמיטב, סלתה ושמנה של העידית החסידית. ולא רק מפולין, גם מוהלין, ליטא, ואפילו מגליציה. בקוצק לא דחו איש, אבל גם לא קירבו ולא קיבלו איש בזרועות פתוחות. היה זה כור היתוך אמיתי. כעת לא הגיעו רק שרפים. גם לבעלי פרנסה היה מקום ובלבד שאמת בלבבם ואותה הם מבקשים. כל אחד במקום שהוא ובלבד שמכיר הוא את מקומו ולא שוגה בדמיונות, וגם שואף להתקדם משם והלאה.

מילותיו של השרף ירדו חדרי בטן. נקבו וירדו אל שיתין שבלב ללא משוא פנים. בכדי להיות מסוגל לשמוע ולהפנים היו החסידים זקוקים להרבה עזות דקדושה, בראש ובראשונה כלפי עצמם ויצרם. אחר כך בכדי לעמוד איתן כנגד כל המסטינים והמלגלים. ליתר דיוק – בכדי לא לחוש בהם כלל ועיקר.

מי שהגיע לקוצק, מי שחבר היה בחבורה של חסידי קוצק או שקבע מקומו באחד מעשרות השטיבל'ך דקוצק שנפתחו בכל עיר ועיר – כבר נצרב בלהטה של האש הגדולה. הם לא נשאו פנים לזה. מייסדים בשבט לשון על כל עוולה, אבל מוכנים בכל לב לשמוע דברי תוכחה מהחבר. לא היה זה על חשבון הידידות והאחוה ההדדית. אדרבה – כוחה של החבורה בקוצק מן המפורסמות היה – אבל כלום ראית מי שבוערת לו לחברו להבה על ראשו ולא יכבנה ולו במחיר חבטות על ראשו של החבר? כזו היתה קוצק. כל מה שדומה לכיעור דומה היה בעיניהם כאישה של גיהנום היוקדת אצל הנכשל בה.

ועל אף הקושי ולמרות הצריכה החוזרת ונשנית באש הגדולה, נמשכו ובאו המונים. לא לנסיעות של הלך וחזור. זמנים ממושכים היו שוהים אצל הרבי. כך מספר בן נינו האדמו"ר רבי משה ברוך מוולאדווא: "בימי זקני הגדול, הרבי הראשון מקוצק, נהגו לבוא אלפים ורובבות חסידים אמיתיים, גאונים וצדיקים, שבקשו את ה' על פי אמתה של תורה. הם שהו בקוצק שבועות וחדשים ואז השפיע עליהם שיקבלו מדות של חסידות, טהרה וקדושה, עד כי בשובם לבתיהם, כאשר התחילו לעמול בשביל פרנסתם, נשארה עוד בוערת בנשמתם אש יראת שמים, כדי שיוכלו להשפיע על סביבתם!"

וכי מה היתה קוצק? מה דרשה מאנשיה?

בקוצק חיפשו אמת. לא שיגרה ולא "מלומדה". כמו בפשיסחא דרשו מחשבה והתבוננות לפני כל מצוה. "אדם ביקר ולא יבין – נמשל כבהמות נדמו" ומי הוא זה ואיזה הוא שירצה להדמות לבהמה חלילה? הם לא שגו בהרהורים מעורטלים. התרחקו מאד ממחשבה שאינה מביאה למעשה או מ"חכמתו מרובה ממעשיו" – אבל את מה שעשו – עשו במחשבה תחילה. את הרגשות וההתלהבות העמידו במקומם. אפשר לטעות בהם רבות. רק אחרי מחשבה עמוקה אל תוך הנפש, כאשר יודע אתה את נגעי לבבך ואת מצבך האמיתי ברוחניות, יכול אתה לתת לרגש לפרוץ מבלי שתשתכנע בטעות כי כבר בעולמות העליונים הנך... אבל לא לפרוץ חוצה, חלילה. רק לפרוץ אל תוך עצמך.

כמה וכמה עקרונות שבו ונשנו בקוצק, וכולם סבבו הלכו סביב נקודה אחת, נקודת האמת. זו שאינה מניחה מקום לאונאה עצמית ולהרגשת נינוחות ושלמות עצמית. שם לא חיפשו את עבודת ה' הקלה והנעימה. אדרבה, שם חיזרו בדווקא אחרי הקשה והמפרך. וכל הקשה מחברו חביב יותר בקוצק.

כמה וכמה עקרונות שניצוקו היישר מתוך דמותו של הרבי שאינו פוסק מלתבוע מעצמו ושדמותו עצמה לצד הדרכותיו, דרישותיו ושיחותיו היוותה תביעה בלתי מתפשרת להתעלות עד כדי נגיעה, לכל הפחות, בעבודת הקודש של השרף הקדוש עצמו.

בראש ובראשונה דרשו בקוצק יגיעה ושקידה בתורה. "קשר עליון – דאורייתא" – הגדיר זאת לימים אדמו"ר רבינו הרה"ק רבי העניך מאלכסנדר ז"ע. בכל עניין אחר מענייני עבודת ה' יכולים אנשים להונות עצמם הרבה. ומה שאינו דורש יגיעה יכול לגרור בעקבותיו שטחיות וטפיחות מיותרות של סיפוק עצמי על השכם, מה שהיה שם בגדר של מוקצה מחמת מיאוס. בקוצק ואחריה בגור גרסו כי 'עבודה' של רגשות לוחטים בלבד ושל התמוגגות בכיסופים יכולה לפעמים להעסיק את החסיד יומם ולילה מבלי שיתבע מעצמו דרישות אמיתיות או שיוותר במשהו על רצונותיו ותאוותיו. אדם לעמל יולד. רק מי שיגע ומקריב מחלבו ודמו הוא הראוי להיקרא חסיד ויגיעה בתורה היא הדרך הבטוחה והסלולה ביותר ל'עבודה' שיש בה יגיעה מרובה, בכל אופן שיהיה. תורה מתשת כחו של אדם, בפרט ובעיקר כשהיא נלמדת בכל החושים, עם כל הריכוז, מתוך השתקעות מוחלטת. כמו בקוצק.

תורה, בפרט כזאת, גם מטהרת ומזככת. "המאור שבה מחזירו למוטב" אמרו חז"ל, ו"בראתי יצר הרע בראתי תורה תבלין". שום דבר אחר אינו עומד ברמת היגיעה שלימוד התורה דורש וברמת הזיכוך שאדם מגיע אליו בעקבותיו.

ואכן, לעובדי ה' מופלגים שלא היה עיקר עסקם בתורה אלא בדרכים אחרות, לא היה מה לחפש בקוצק. שם העדיפו כי ילכו הללו ויחפשו להם מקומות אחרים. "כל הדרכים בחזקת סכנה" אמרו שם. רק יגיעה בתורה היא הדרך הבטוחה. בקוצק גרסו תורה ושוב תורה, עם חשק ובלעדיו. חסידי קוצק ישבו והגו בתורה יומם ולילה והיו ברובם המכריע לומדי תורה מופלגים שאף אם לא ראו לנכון לנפנף בתורתם בראש חוצות ואף דאגו להיפך מכך, היתה תורתם שמורה בקרבם בטהרה, ומפעם לפעם מבצבצת על כרחם חוצה. לדור דורים נשאר לימוד התורה העמוד המרכזי שעליו הושתתה שיטתה של חצר גור, ממשיכתה של קוצק. חצרות קוצק וגור לדורותיהן מלאות היו וגדושות בלומדים מופלגים לא רק בשכבת הרבנים, הדיינים והרמ"ם שלהן, אלא גם בין שכבות בעלי הבתים הפשוטים. והרי זו מורשתו של השרף הקדוש שכח קדושתו ותורתו פועל גדולות עד לימינו אנו. "תורה" זה היה המפתח הראשון. גם האחרון.

[ובדרך אגב, בשום מקום לא מאוזכרת "שיטת הלימוד של הרבי מקוצק", אין לכאורה מושג כזה. אבל כל מי שמציץ בהקדמת חתנו ה"אבני נזר" זי"ע ל"אגלי טל", רואה מיד כי את תורתו ומשנתו המפורסמת כל כך קנה דווקא בהיכלו של החותן הגדול!]

בקוצק התרחקו מכל מה שאינו דורש יגיעה. במה שקשור להלכה – דקדקו עד קצה האחרון, אבל מה שמעבר לכך, התייחסו אחרת. סברו כי התועלת מועטה לעומת מה שאפשר להשיג בלימוד מעמיק או בחשבון נפש נוקב. כן היה הדבר לגבי אמירת תהלים מרובה. "מה שדוד המלך חיבר בשבעים שנה נאמר אנחנו בשעה חדא?" כשאדם גומר תהלים עלול הוא עוד לטפוח לעצמו על השכם ולהרגיש כי עשה משהו שלם, ואין לך שנוי בקוצק מטפיחה עצמית על השכם.

בקוצק לא פסקו מבקורת עצמית. "שלשה דברים מבקש אני מכם" – אומר היה הקדוש – "לא להפסיק להביט אל תוכם, לא להציץ אל תוך השני, ולא לעשות שום דבר עם פנייה עצמית!" ואכן לא עסקו בקוצק בבקורת חיצונית. הם לא דאגו לחישוב מומיו של השני. רק ביניהם היתה השפה הבוטה כמדקרות – ללשון חכמים מרפא. מוכנים היו לכך ושיוועו לכך. אין אדם רואה נגיע עצמו וזקוק הוא לחבר שיצביע לו על מומי נפשו. ומה לא עושים בשביל החבר.

אמנם, כלפי אחרים, אלו שלא מוכנים היו להכנס בכבשן האש, נהגו בקוצק בכבוד רב, גם אם מתנגדיהם טפלו עליהם עלילות בכיוון ההפוך, כיון שאכן לא התחנפו, לא התרפסו, וכשהיה צריך – עמדו על שלהם. מהיכן יצאה אותה הבנה עמוקה בנפש האדם כי "לתת לאדם רודף כבוד את מה שהוא רוצה – הרי זה בגדר צדקה"? דוקא מבית מדרשה של קוצק, מפיו של השרף הקדוש שישב והעתיר קיתונות של כבוד על אחד שכזה והסביר את דרכו. אף הוא הביא ראיה לדבריו מגמרא מפורשת האומרת כי עני הרגיל בכך צריך לתת לו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו. סוס ניחא, ענין של נוחות. אבל עבד? כבוד? אכן כן. אם בכך חפץ הוא הרי זה בשבילו צורך חיים! כך אמרה קוצק, היא ולא אחרת.

בכלל, השקיעו בקוצק הרבה בעבודת המידות. כלום יעלה על הדעת שבכל פינה ופינה בלב פשפשו ובדקו והשאירו מידותיהם כמות שהן? "אני הכרתי זקנים מקוצק, הם היו בעלי מידות נפלאים" – אמר פעם החסיד המפורסם ר' לייבל פרידמן זצ"ל מתל אביב. הם למדו זאת מהשרף עצמו – שכבר בצעירותו מצאווהו פעם מהלך בלי מנעלים בליל חורף מקפיא בכדי שלא להבעית אפילו בעל חי – אל תציץ אל השני. לעזור לו – זה כבר חסד. זו מצוה. השרף עצמו טוב מזג היה להפליא. "דער קוצקער איז גיוועזין א איידעלער" – אמר פעם ה"חלקת יהושע" מביאלה זי"ע בהתייחסו לכמה אמרות חריפות וצורבות שנמסרו בשם השרף – "הוא לא אמר כאלו ווערטער!" אף הוא אמר פעם כי "הרבי מקוצק לא ידע מהו כעס. רחוק היה מזה. אלא מאי? הוא נטל את המדה של רוגזה ככלי שניתן להשתמש בו כחומר ביד היוצר בכדי להעלות את החסידים מעלה מעלה!"

אמנם, אם התחשבו בקוצק בכבודו של השני, לא התעניינו כלל ועיקר בהתייחסותו או בביקורתו אליהם. הנחישות, העזות דקדושה והחישול הנפש שנדרשו בקוצק ושהיו כורח הכרחי לדרך קשה ויסודית שכזו בעבודת ה', באה לידי ביטוי גם ביחס החוצה. מי שהעליל והציק – לא זכה להתייחסות. על אחת כמה וכמה להתנצלות.

קוצק גידלה עדרים עדרים של קדושה. המוני רבנים, בני עליה, קדושים וטהורים שבעצמם שימשו אח"כ באדמו"רות, ת"ח מופלגים וגם בעה"ב חסידים שתמיד דרשו מעצמם יותר – נסעו לקוצק. אלא שעם הבר בא התבן. המשיכה הגדולה גרפה בעקבותיה גם הרבה מהמוני העם. פשוטי עם רבים החלו לשחר לפתחה של קוצק. חלקם פשוט רצו להתהדר באיצטלא "חסיד קוצק אנכי". אחרים רצו רפואה לפרה ולתרנגולת.

והשרף נחרד, הלכך פילל? השיא היה כשכפרי אחד ביקש רפואה לבתו החולנית ונימק זאת בכך ש"העולם אומר ש'קוצק' בגימטריא 'ירפא'!" זו כבר לא היתה רק חדירה של המוניות. זה לקחת את קוצק גופה ולהפוך את משמעותה. דעתו של הקדוש לא היתה נוחה מכך, בלשון המעטה. בכאב לב פנה אל נאמן ביתו רבי הירש מטומשוב: "למה לי חסידים רבים כל כך? מספיק לי כמה מהם! ורבי הירש אזור עוז ומזכיר כי לפני שנים רבות התלונן כך הרבי ר' בונם בפני השרף מקוצק והוא השיב לרבו בשאלה: "ולמה לא אמרו כך הצדיקים הראשונים?"

ור' הירש סיים: "אף אני אשתמש כעת בתשובת הרבי מאז!"

אבל אט אט מתנתק קצת השרף מההמון. עורך פחות טיש'ען ומקבל פחות קהל. הרבה מן הבאים מפנה הוא אל תלמידו הרה"ק רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצא.

ו. בקודש הקדשים

ליל שבת קודש תולדות. תקצ"ט.

בשעה אחת אחר חצות לערך נכנס השרף לערוך את שולחנו, מקדש על היין ובוצע על הפת ומיד לאחר מכן מתחיל באמירת תורה. פותח בדברי המדרש "זה חותר מבפנים וזה חותר מבחוץ", ומתעלף.

בקושי בקושי משיבים אותו לחיים. אבל במשך כתשעה חדשים לאחר מכן רתוק הוא למיטתו. מנסה הרבה לרדת הימנה אבל נופל תש כח. רק כעבור כשלשת רבעי שנה, לקראת חג הסוכות שב הוא לאיתנו. ובסערה, כדרכו.

עתה מתעצמת שבעתיים מידת הגבורה שבהנהגתו, ואלו שאינם בנויים ומוכנים לכך אינם מוצאים שם את מקומם בכלל. "שוק שלם הביאו לכאן" מתבטא הוא פעם עליהם. הוא אינו חפץ בהם והם בעצם אינם חפצים במידת הגבורה והפחד השוררים כאן באיתגליא. עם הזמן אכן נוטים הם את קוצק.

במהלך החורף מנהיג הקדוש את אדמו"רותו ברמה. קול ה' בכח. הלהבה הטומשונית בוערת למרחקים וסוחפת שוב רבים עוד יותר מקודם. אבל האיכות נשמרת.

*

בערך בחודש ניסן שנת ת"ר נפל דבר בקוצק: השרף סגר את דלתי חדרו, הפסיק לצאת לתפלות ולעריכת 'שולחנות'. לא השמיע תורות באופן מסודר וגם לא היו זמנים קבועים לקבלת קהל. חסידים שהגיעו המתינו לעיתים שבועות ארוכים עד שניתנה להם ההזדמנות להכנס אל הקודש פנימה.

אבל דווקא אז חזרה קוצק לתפארתה. אלפים רבים נוספו אל הנוסעים לקוצק. לא היתה כאן רק קבוצה עילית כמו בטומשוב. אבל גם לא היו ספיחי המון כמו בשנים שלפני הסגירה. מי שהגיע – היו אלו שמוכנים היו להקריב עבור כך. וגם אלו היו רבים. באו לקוצק ונתייסרו. המתינו ארוכות עד לכניסתם אל השרף וגם אז לא שמעו הרבה. אמת, כל מי שנכנס בעולמה של קוצק, ראשו עוד לא הגיע אל מושב הארי ורק ראה את מרבצו, מי שנכנס רק בדל"ת אמות של התלמידים הגדולים והחסידים הנעלים כבר הגיע לאטמוספירה אחרת. רוחו של הקדוש שריחפה ממעל וההשקעה שהשקיעו גדולי התלמידים בטיפוח הדור הצעיר לאור רוחו ודרכו של הרבי שכמעט ואינו יוצא אל העם, נתנו את אותותיהם וגידלו חממה קוצקאית לווהטת להפליא. אף בסעודה שלישית יושבים היו ראשי התלמידים בראש כשהחסידים סביב סביב להם. בעיקר עשה זאת גדול העדה, אדמו"ר רבינו החידושי הרי"מ ז"ע שלחם כארי כל השנים למען כבודו של השרף ושבמשך כל שנות הסגירה לא פסק מלעשות נפשות לקוצק וסחף הנה המוני בני עליה צעירים שטובים היו להם מרורותיה של קוצק מדבשם של אחרים. באמת אמרו: דרך חור המנעול בדלת הסגורה בקוצק בוקעת קדושה פי כמה וכמה מדלתות פתוחות אחרות. זו לא היתה מליצה גרידא. האוירה הנעלית ורוחו של הרבי, היוו כור היתוך שאין בדומה לו.

ועתים שהיה השרף יוצא פתאום מחדרו ובקולו קול ארי שואג על החסידים משפטים נוקבים ומזעזעים. הפחד ממנו היה עצום. כשהיה יוצא היו הכל נמלטים דרך הפתחים והחלונות

או מסתתרים תחת השולחנות. אבל מששב ונכסה היו חוזרים. תאבים להדבק בשולי אדרתו של איש האלקים. הוא לא יכל לגרשם אפילו בשוטי אש.

איש אינו מתימר לבוא בסוד קדושים. אבל, כפי המסופר, באחד מביקוריו של רעו הטוב הרה"ק רבי יצחק מוורקא ז"ע, ליווהו רבינו עד לפתח הבית. רצה הרבי מוורקא לנצל את ההזדמנות וביקשו לצאת עמו הלאה, החוצה אל האויר. נענה השרף ואמר: **"מה אעשה ומן השמים אין מניחים אותי לצאת מן הבית?"**

אפס, גם בשנות הסגירה, כאשר התחולל מה שלא קרה בכל תולדות החסידות ואלפים נהו אחרי רבי שהסתגר בביתו, לא הסיר השרף עינו מקהל עדתו ולא נטש צאן מרעיתו. היתה זאת הנהגה מרחוק אבל בעין פקוחה.

צא ולמד מה שכתב רבי אהרן וואלדען ז"ל שעוד זכה להסתופף בצלו, בספר שם הגדולים החדש: **"ואף אחרי אשר גבה לבו בדרכי ה', ובחר רבינו הקדוש להבדל מבני אדם וידו נטה אל צפון, כעשרים שנה לא זזו פעמיו מקיר הבית חוצה, והוסיף טהרה על טהרתו וקדושה על קדושתו, ודברי תורתו אשר להם עמים ייחלו לשום מחשך לפניו לאור יומם היה יקר מאד בימים ההם, מכל זאת חכמתו בחוץ תרונה ומימינו אש דת למו להופיע בכל באי שערי וכו'.** הפליא עצה והגדיל תושיה. גם עד זקנה ושיבה לא כהתה עינו הבדולח וחציו היו שנונים להיות קולע אל המטרה ולא יחטיא כפעם בפעם בהלחמו ביום קרב וכו'. ואני ההדיט זכיתי לקבל פני השכינה..."

אף הוא אמר למחותנו רבי נחום זאב בורנשטיין זצ"ל אבי ה"אבני נזר": **"אף אני יושב כאן סגור ומסוגר ומה יצא ממני בהיותי רבי? אפשר סבורים אתם כי כל טרדתי אינן אלא אותה רבע שעה שאני נותן שלום לבאים הנה?"**

באותן שנים, מטופל היה השרף בארבעה ילדים קטנים שנולדו לו סמוך לתקופת ההסתגרות מזוגתו השניה הרבנית חיה ע"ה בת ר' משה חלפן ז"ל וגיסתו של אדמו"ר רבינו החיה"ר. שתי בנות תאומות היו לו, שרה צינא וברכה, ושני בנים, בנימין ומשה ירוחם. לא הסיר עינו מהם מלגדלם ולטפחם, להשגיח על מעשיהם ולהדריכם. הוא בחר להם שידוכים: האדמו"ר רבי אברהם מסוכטשוב ז"ע ה"אבני נזר" והגה"ק רבי דב זאב רפפורט זצ"ל רבה של קוצק. בנו רבי בנימין נעשה לחתן הרה"ק רבי אברהם מרדכי בן דודו החיה"ר, ובנו רבי משה ירוחם היה חתנו של הרה"ח ר' איטשע בלאס ז"ל. (שניהם, אגב, נסתלקו בצעירותם). את כל ארבעת ילדיו זכה להוביל לחופה. כפי שהבטיח לפני נישואיו השניים לזוגתו.

בפני בחירי העדה וגדולי התלמידים פתוחה היתה הדלת תדיר. היו מהם שאף מאריך היה איתם בשיחה של תורה. ואף חתנו הגדול ה"אבני נזר" מיום שנכנס אל ביתו נתון היה להשגחתו התדירה. הוא שהכה על ראשו ואמר לו "גדל".

אף מהשגחה בענייני ציבור לא משך ידו אז. עשה למינוי רבנים והשיב לעיתים תשובות פרטיות בידי בנו הרה"ק רבי דוד או בידי נאמן ביתו רבי הירש פרצובר. התעניין בצרות ישראל, במלחמות האומות וגזרותיהן על היהודים וחלק גדול מן המסורות על התייחסותיו לפרשיות אלו, מתייחסות אכן לשנות הסגירה.

מפליא גם הדבר שדווקא מעבירי המסורת לדורות הבאים, במשך עשרות שנים, היו אלו שהגיעו לקוצק דווקא בשנים ההם. הם המתינו שבועות עם כולם וברחו מפוחדים כשהשרף היה יוצא אל בית המדרש בשאגה. אבל משזכו להיכנס אל הקודש פנימה אחרי המתנה ממושכת – שאבו מלא חפניים קדושה קוצקאית ונשמתם זוככה כיהלום וכספיר, מאירים לדורות.

כזה היה הגה"ח רבי בנציון (רבינוביץ) אוסטרובור, כזה היה האדמו"ר הרה"ק רבי אברהם'לי מפוריסוב. שניהם הגיעו לקוצק בשנים האחרונות ממש. אף אדמו"ר רבינו השפת-אמת שראה עצמו כתלמיד קוצק באשר זכה להסתופף בצלו בילדותו – זכר אותו מהשנים ההם.

ז. ותמונת ה' יביט

בכ"ב שבט תרי"ט עלה השרף בסערה אל המקום אליו כה נכסף. השמימה. "הרי זה כמו לעבור מחדר אחד למשנהו" אמר אז מי שכבר כאן היה יותר שם. שתי אמירות אחרונות שלו הותירו צוואה. אחת דרך לחסידים ואחת חושפת טפח על הרבי.

"מי שישקיע עצמו בתורה, אני ערב לו בזה ובבא. ומי שיהיה 'לייטשים טוטשים' (מילה פולנית שמשמעותה רגש ריקם) ילך לנוקבא דתהומא רבה".

והוא מלחש "ותמונת ה' יביט!..." "ותמונת ה' יביט!..." "ותמונת ה' יביט!..."

אדמו"ר רבינו הר"מ מתכופף אליו ושומעו מלחש: "משה רבינו זכה להסתכל במבט אלקי... להציץ לתוך לבותיהם של ישראל..."

ומי שלא שמע את בכיותיהם של החסידים על הרבי שבקושי יכלו לראותו בחייו, ומי שלא ראה מחושלי עולם אלו כשהם שבורים לרסיסים אחר מיטתו, לא יבין התקשרות מה היא - - -

*

אבל קנייני הנצח נשארו בגור, אצל ממלא מקומו העיקרי אדמו"ר החידושי הר"מ זי"ע וממשיכי דרכו. "אם אורזים טוב את הישן, אפשר לקבל טוב יותר את החדש" אמר החידושי הר"מ לחסיד ותיק שהתקשה להסתגל לשינוי ההנהגה.

החידושי הר"מ החליף את האריזה, הוא עטף את קוצק במחלצות אחרות. היראת שמים הנחושה, לימוד התורה, הקדושה והריחוק מכיעור רוחני, ההתקשרות, העוז והנכונות להלחם על דבר ה' – כל אלו עברו בגור מדור אל דור.

והאש עוד יוקדת - - -